

ZİLELİ MUHARREM EFENDİ (X./XVI. ASIR) VE "HEDİYYETÜ'Ş-ŞU'LÛK" ADLI ESERİ

M. Rahmi TELKENAROĞLU*

Özet

Zileli Muharrem Efendi, X./XVI. yüzyılda yaşamış saygın Osmanlı âlimlerinden birisidir. Halvetiyye tarikatına mensup bir mürid olmasının yanı sıra iyi bir fakih ve dil bilimcidir. Arapça ve Türkçe kaleme aldığı kitapları halkı irşada yönelik çok değerli eserlerdir. Tokat/Zile'de doğmuş ve orada vefat etmiştir.

Muharrem Efendi'ye ait *Hediyetü'ş-şu'lûk* ismini taşıyan kitap, Zeynüddin er-Râzî'nin "*Tuhfetü'l-mülûk*" adlı muhtasar metnin şerhi niteliğindedir. Fürû-i fıkıh sahasıyla ilgili olan eser, Hanefî mezhebi ictihadlarına dayanmakta, fakat diğer mezhep görüşlerini de nakletmektedir. Kitap, on bölümden müteşekkil olup ağırlıklı olarak ibadet konularını işlemektedir. Aynı zamanda hükümleri il-let ve delilleri ile beraber zikretmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Zileli Muharrem Efendi, Hediyetü'ş-şu'lûk.

Muharrem Afandî az-Zilî and His Book "Hadeyyatu'ş-şu'lûk"

Abstract

Muharrem Afandî az-Zilî a respected scholar of the Ottoman State who lived in X./XVI. century. In addition to being murshid of the order of Halvatiyya is a good jurist and linguist. His enlightening books which he wrote in Arabic and Turkish are very valuable works. He was born in Tokat/Zile and died there.

* Yard. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (e-mail: mr.telkenaroglu@hotmail.com)

His book titled *Hadeyyatu's-su'ûk* is a commentary of *Tohfetu'l-muluk* that is written by Zaynuddîn ar-Râzî. This book is about furu-i fiqh and based on Hanafî sect ijtiyhads, but it mentions views of the other sects. The book consists of ten chapters and mainly covers the issues of worship. At the same time it says the provisions by their reasons and evidences.

Key Words: Fiqh, Muharrem Afandî az-Zîlî, Hadeyyatu's-su'ûk.

1. Giriş

XVI. miladî yüzyıl, Osmanlı devleti için zirve kabul edilen bir dönemdir. Siyasî, askerî ve ekonomik açıdan devletin en parlak devrini yaşadığı bu yüzyıl, kültürel ve bilimsel anlamda da güzide simalara şahitlik etmiştir. Kuruluşunu takip eden asırlarda yönetim mekanizmalarının ülke çapında kazandığı istikrar, dolaylı olarak da olsa ilmî üretimi olumlu yönde etkilemiş, pek çok velut şahsiyetin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Köylere varıncaya kadar yaygınlaşan medrese faaliyetleri ve devletin ilmiye ve kalemiye personelini bu medreselerden mezun olan kişilerden seçmesi, söz konusu kurumların canlılığını korumuş, İslamî ilimlerin her alanına ait telif çalışmalarını motive etmiştir.

Ne var ki, yüksek dereceli -özellikle Altmışlı ve Sahn-ı Semân-medreselerinin çoğunlukla İstanbul'da bulunuşu ve başta sultanlar olmak üzere rütbeli devlet ricalinin ulemaya karşı besledikleri sevgi ve ilgi, tabiatıyla taşradaki pek çok ilim ehlinin İstanbul'a hicret etmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer taraftan yegâne basın-yayın organının hattatlar ve sahaf- lar olduğu bu dönemde, bilim mahfillerinde tanınmış olmanın yolunun bu şehirde ikamet etmek olduğu da göz önünde tutulacak olursa, taşrada kişisel fedakârlıklarla talim/tedris faaliyeti yapan âlimlerin şöhret bulmaması yadırganmamalıdır. Konya, Erzurum, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum gibi Anadolu'nun iç kesimlerinde yer alan şehirlerde yaşamış birçok kudretli âlimin tek kusuru aslında payitahta uzak oluşlarıdır. Nitekim yazma eser kütüphanelerinde karanlık raflar arasında araştırmacıların gayretine muhtaç olan binlerce cilt mahtûtât, bu gerçeği gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmada, kitapları klasik dönem Osmanlı medreselerinde ve halen, öğrencilerin elinde "Muharrem" namıyla elden ele gezdiği halde, daha kim olduğu bile bilinmeyen, iyi bir dilbilimci olmasının yanında derin bir mutasavvıf ve yetkin bir hukukçu olan Zileli Muharrem Efen-

di'nin hayatı ve onun fıkha dair kaleme aldığı nadide eseri "*Hediyetü's-şu'lûk*"tan bahsedilecektir.

2. Zileli Muharrem Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği

2.1. Zileli Muharrem Efendi'nin Hayatı

2.1.1. Doğum Yeri ve Tarihi, Künyesi

Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. 'Ârif b. Hasan ez-Zîlî, Hicrî 910 (m.1504) tarihinde Zile'de¹ doğmuştur.² Zilî, Sivâsî ve Kastamonî nispetleriyle anılmıştır.³ Sivâsî olması Zile'nin o zamanlarda Sivas iline bağlı olmasındandır. Kastamonî nispeti ise aynı dönemde yaşayan Kastamonulu müderris Muharrem Efendi (v.983/1575)⁴ ile karıştırılmasından⁵ kaynaklanmaktadır.⁶

Künyesi Ebu'l-Leys'tir. Anadolu'da yaygın olmayan bu künye nedeniyle teracim ve tabakat yazarları içinde, Muharrem Efendi'yi Arap zannedenler olmuştur.⁷ Ebu'l-Leys ve kardeşine ait Ebu's-Senâ gibi adlandırmalar, muhtemelen temenni kabilinde ve dua hükmüne geçsin diye babası tarafından yapılmıştır.⁸

¹ Zile, Tokat ilinin 70 km batısında yer alan bir ilçesidir. Yüksek tepelerle çevrili bir ovanın orta yerinde yükselen höyüğün çevresinde kurulmuştur ve Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin eyalet yönetiminde "Eyâlet-i Suğrâ"ya bağlı olan ilçe, Sivas vilayetinin Tokat Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi'nde, Türkçe'de halı ve kilime "zile" denildiği ve burada halı ve kilim dokumacılığının ileri gitmesinden dolayı şehrin bu adı aldığı belirtilmektedir. http://www.zile.gov.tr/default_B0.aspx?content=199 (Erişim: 15.10.2012).

² Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, II, 21.

³ Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, by. 1423/2002, V, 284; Kehhâle, Ömer b. Rızâ, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, Beyrut ts., VIII, 180.

⁴ Kastamonulu müderris Muharrem b. Mehmed'in hayatı için bkz. Nevizâde Atâî, *Şekâik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, II, 355.

⁵ Çelik, Abbas, "*Bir Eğitimci Olarak Zilî*", Ekev Akademi Dergisi, C.1, Sy.3 (Kasım 1998), s.335 vd.

⁶ Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdulmecîd Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.40.

⁷ Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, V, 284; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkah Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.69. Hayreddin Zirikli (v.1976), Muharrem Efendi'nin memleketini ifade eden "ez-Zilî" kelimesinin yanlış zapt edildiğini, doğrusunun ise "ez-Zeylâ" olduğunu belirtmekte, böylelikle onu bu gün Somali sınırları içinde bulunan ve Âden körfezi sahilindeki Zeylâ kentine nispet etmektedir. Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, V, 284.

⁸ Ebu'l-hayr, Ebu'l-feth, Ümmü'l-berakât gibi bazı kelimeler, kişinin oğlu ya da kızının ismine delalet etmeyip uğur getirmesi için (tefâülen, teyemmünen) zaman zaman kul-

2.1.2. Ailesi ve Tahsili

Babası, Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşen Ebu'l-Berakât Muhammed b. 'Ârif b. Hasan ez-Zilî'dir.⁹ Annesinin adı Sultan Hatun'dur.¹⁰

Muharrem Efendi'nin dört oğlu ve bir kızı vardır. Yaş itibariyle en büyük oğlu Feyzullah Efendi'dir. Ondan sonra "Şeyhî" lakabı ile bilinen ve Halvetiyye'nin dördüncü kolu Şemsiyye'nin bir şubesi olan *Sivâsiyye*'nin kurucusu 'Abdülme'cîd Efendi'dir (v.1049/1639).¹¹ Bu zat aynı zamanda Abdülme'cîd eş-Şirvânî'nin talebesi ve halifesidir.¹² Diğer bir oğlu olan 'Abdülkerîm Efendi, Zile Camii'nin imam-hatipliğini yapmıştır.¹³ En küçük oğlu 'Abdürraûf Efendi'dir. Kızının adı ise Safa Hatun'dur. Safa Hatun, Kadızâdelilerle yaptığı mücadeleyle tanınan Abdülehad Nurî'nin (v.1061/1651) annesi olup kocasının vefat etmesi üzerine Abdülme'cîd Sivasî'nin himayesinde evlatları ile birlikte İstanbul'a hicret etmiştir.¹⁴

Muharrem Efendi'nin kendisinden küçük üç de erkek kardeşi bulunmaktadır.¹⁵ Bunların en büyüğü İbrahim Efendi'dir. Şemseddin es-Sivâsî ile birlikte Sivas'a hicret etmiş, Hasan Paşa Camii'nin imamet vazifesinde bulunmuştur. Sivas'taki Hasan Paşa (Meydan) câmiinde imam iken 1000 (1591/2) tarihi dolaylarında vefât etmiştir. İbrahim Efendi'den

lanılmaktadır. Bkz. Esterebâzî, Rüküddîn el-Hasen b. Muhammed, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, by. 1425/2004, I, 32, 410.

⁹ Zirikli, *el-A'lâm*, I, 868, II, 955; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mii'ellifin*, VIII, 180; Serkîs, Yûsuf b. İlyân, *Mucemii'l-matbûâtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*, Matbaati Serkîs, Mısır 1346/1928, I, 343; Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed b. Mîr, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, Beyrut ts., IV, 389, IV, 727; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülme'cîd Sivâsî*, s.40-41. Babası Muhammed Ebu'l-berakât, ilme ve âlimlere değer veren, Amasyalı Hacı Hızır Efendi'ye bağlı bir mutasavvıf idi. Bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ fi Menâkibiş-Şeyh Şemseddîn Ebi's-Senâ*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lala İsmail Kitaplığı, Nr. 694/2, vr.4b.

¹⁰ Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr.7a.

¹¹ Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, IV, 1097; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (Haz. Mehmet Akuş ve Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, III, 479 vd.

¹² Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 21; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülme'cîd Sivâsî*, s.46-48. Abdülme'cîd Sivâsî hakkında daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülme'cîd Sivâsî*.

¹³ Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr.38a.

¹⁴ Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 120-121; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülme'cîd Sivâsî*, s.42.

¹⁵ Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr.37b.

sonraki kardeşi Ebu's-Senâ Şemseddin Ahmed b. Muhammed es-Sivâsî'dir. Meşhur bir sufi olan Şemseddin es-Sivâsî 926/1519 tarihinde Tokat-Zile'de doğmuş ve 1006/1597'de Sivas'ta vefat etmiştir.¹⁶ Halvetiyye'nin dört ana kolundan birisi olan Şemsiyye'nin kurucusudur.¹⁷ *Zübde-tü'l-esrâr Şerhu Muhtasari'l-Menâr, Nakdü'l-hâtır, Menâkıb-ı İmâm A'zam, Menâkıb-ı Hulefâ-i Râşidîn, Heşt-Bihîşt, Mir'âtü'l-ahlâk, Gülşenâbâd, Dîvân-ı Şemsî, Esrâr-nâme Şerhi* ve *Mevlidü'n-Nebî* gibi Arapça ve Türkçe pek çok eseri bulunan önemli bir mutasavvıftır. Muharrem Efendi'nin en küçük kardeşi ise, sûflerin raks ve deveranı hakkında verdiği fetvası ile meşhur ve *Şerhu Mültekâ'l-ebhur, Şerhu Risâletü'-s-sağâ'ir ve'l-kebâ'ir, Şerhu risâleti'l-velediyye, Risâle fi 'addi'l-kebîra* gibi eserlerin yazarı İsmail es-Sivâsî'dir. Vefat tarihi kesin olarak bilinmeyen İsmail es-Sivâsî, X./XVI. yüzyılın son çeyreğinde ağabeyleri gibi Halvetî şeyhliği yapmış ve bir müddet Sivas'ta müftülük görevini yürütmüştür.¹⁸

Zileli Muharrem Efendi, İslami ilimlerde ilk tahsilini kâfi derecede babasından görmüştür. Babasının isteği üzerine kardeşleri Şemseddin ve İbrahim ile birlikte Tokat'a gitmiş ve Tokat'ın meşhur âlimlerinden Arakiyeci-zâde Şemseddin Efendi'den senelerce tahsil görmüştür. Daha sonra yine kardeşi Şemseddin Efendi ile birlikte İstanbul'a giderek tahsilini tamamlamış, ardından tekrar Zile'ye dönerek hayatının sonuna kadar tedrisle meşgul olmuştur.¹⁹

2.1.3. Mensup Olduğu Tasavvuf Ekolü ve Dergâhı

¹⁶ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 474-475; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, s.45, 48. Ayrıca bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüddâ*, vr.37b-38a. Ayrıca bkz. Nevizâde Atâî, *Şekâik-ı Numaniyye ve Zeyilleri*, III,52.

¹⁷ Ahmed Şemseddin Sivâsî, tarihte Sivâsiler olarak bilinen ailenin büyüğüdür. XVII. yüzyılda tekke-medrese kavgasında tekke tarafı Sivâsiler tarafından temsil edilmiştir. Bu aileden Abdülehad Nuri es-Sivâsî (v.1061/1651) bu yoldan "Sivâsiyye" diye bir kol kurmuştur. Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s.296.

¹⁸ Çınar, Fatih, "İsmail es-Sivâsî ve Sûflerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII/1, Sivas 2009, s.323 vd., 329. Ayrıca bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüddâ*, vr.5a-5b; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, s.50; Zorlu, Cihat, *Ebu'l-Leys Muharrem Bin Muhammed ez-Zîl'nin Hubbu'l-Mesûl Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010, s.16.

¹⁹ Zile eski müftüsü Arif (Kılıç) Efendi'nin (v.1972) Muharrem Efendi hakkında tuttuğu kişisel notları. Ayrıca bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüddâ*, vr.9a; Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, s.46.

Zileli Muharrem Efendi, biyografi eserlerinin *Halvetî*²⁰ şeyhler ve mutasavvıflar bahsinde ismi geçen birisi olup, aynı tarikatın büyüklerinden Abdülmecîd eş-Şîrvânî'nin halifesidir.²¹

Tasavvuf derslerini Cumapazarı (Ezinepazarı) şeyhi Amasyalı Hacı Hızır'ın halifelere olan Muslihüddin Efendi'den almış, onun vefatı üzerine Abdülmecîd eş-Şîrvânî'de süluklarını ikmal etmiştir.²²

Muharrem Efendi'nin mensubu olduğu Halvetî Tarikatı'nın dergâhı Zile'dedir. Minare-i Kebir Mahallesi İshak Paşa Caddesi üzerinde bulunan dergâh, son Halvetî şeyhi H. Mustafa Güneren Efendi'ye (v.2002) ait evin bahçesindedir.²³

2.1.5. Vefat Yeri ve Tarihi

Muharrem Efendi'nin hayatını ele alan eserlerde onun hicrî 1000 (miladî 1591/92) yılında vefat ettiğiyle ilgili genel bir kanı bulunmaktadır.²⁴ Ancak yine Muharrem Efendi'ye ait ve Zile sakinlerinden Hacı Dâvûd tarafından hicrî 1021/miladî 1611'de istinsahu yapılan "*Risâle-i Şükriye*"nin son sayfasındaki şu manzum ifade, vefatının hicrî 1000 olduğu bilgisini nakz etmektedir:

Elhamdülillâh bu kitap oldu tamâm;

Ol Resûl-i ekrem'e yüz bin selâm!

Hem müellifidir Ebu'l-Leyz ez-Zîlî,

Rahmetüllâhî 'aleyhi yeome'l-kuyâm.

²⁰ **Halvetîlik:** Şeyh Sirâcüddîn Ömer b. Ekmelüddîn el-Lahcî el-Halvetî (v.800/1397) tarafından kurulmuştur. Halvete düşkün olması nedeniyle tarikatına Halvetiyye adı verilmiştir. Halvetiyye tarikatı Şeyh Ömer el-Halvetî zamanında fazla yayılmamakla beraber, Şeyh Yahyâ eş-Şîrvânî (v.862/1458) ve onun müridi Ömer Rûşenî (v.892/1486) zamanında daha büyük bir gelişme göstermiştir. Bu bakımdan Yahyâ eş-Şîrvânî tarikatın ikinci piri olarak kabul edilmektedir. Şîrvânî, değişik bölgelere ve bilhassa Anadolu'ya halifeler göndererek tarikatın yayılmasını temin etmiştir. Sünnî itikada bağlı olan ve ilk çıktığı yer olan İran topraklarında hiçbir gelişme gösteremeyen Halvetiyye, bu şeyhler ve yetiştirdikleri kimselerin faaliyetleri neticesinde Anadolu'ya büyük bir hızla yayılmıştır. Pek çok kollara ayrılmasından dolayı "tarikat kuluçkası" diye anılmıştır. Halvetiyye kollannın kurucularının çoğu Anadolu'da medfundur ve Anadolu'da en çok tekkesi bulunan tarikatlardan birisi ve belki de birincisidir. Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s.183-184.

²¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1097; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 21.

²² Zile eski müftüsü Arif (Kılıç) Efendi'nin Muharrem Efendi hakkında tuttuğu kişisel notları. Ayrıca bkz. Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, s.46.

²³ <http://www.zilesitesi.com/yazarayrinti.asp?id=90> (Erişim: 04.06.2012).

²⁴ Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 180; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, IV, 1097; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 21.

Bin üçüncü yılda idi telifi,

Hem Cemâziyelevvel idi ihtitâm.²⁵

Binaenaleyh müstensihin burada belirttiği telif senesini de göz önünde tutarak Muharrem Efendi'nin vefat tarihinin hicri XI. yüzyıl başları/miladi XVI. yüzyıl sonları olduğu kabul edilebilir.

Yöre halkınca "Muallim Dede" ve "Muharrem Dede" olarak anılan ve keramet sahibi veli bir zat olarak bilinen Muharrem Efendi'nin kabri, Zile Devlet Hastanesi bahçesinde bulunmaktadır. Mezar taşında "İslam'ın büyük âlimlerinden değerli müderris, müellif, fakih, muhaddis, müfessir, ârif, kâmil bir zat olan merhum ve mağfur Ebu'l-Leys Muharrem Efendi ruhuna fâtîha" yazmaktadır.²⁶

2.2. Zileli Muharrem Efendi'nin Eserleri

Terâcim, tabakât ve fihrist türü eserler ile yazma eser bulunan Türkiye kütüphanelerinin kataloglarında yaptığımız tarama neticesinde, Zileli Muharrem Efendi'ye ait eser listesini şu şekilde sıralayabiliriz:

2.2.1. Hâşiye 'ale'l-Fevâidi'd-dıyâ'yye li'l-Câmî fi şerhi'l-Kâfiye :²⁷ Bu eser, Muharrem Efendi'nin en meşhur eseri olup Osmanlı medreselerinde "Muharrem" adıyla bilinmektedir. Anadolu'da daha çok "Molla Câmî" olarak şöhret bulmuş İranlı bilgin Nüreddîn Abdurrahmân el-Câmî'nin (v.1492/898) İbn Hâcib'e ait Arapça dil bilgisi kurallarını işleyen "el-Kâfiye" isimli muhtasar eseri üzerine yazdığı "el-Fevâidü'd-dıyâ'yye" adındaki şerhin haşiyesidir. Hâşiye, ibaresinin kolay olması sebebiyle talebenin vaktini almaz ve zihnini yormaz. Muharrem Efendi'nin yarım bıraktığı eser, "bedel" bahsinden itibaren Osmanlı dönemi kıraat ve nahiv âlimlerinden Abdullah Eyyûbî (v.1252/1836) tarafından aynı üslupla ikmal edilmiştir.²⁸

2.2.2. Künûzu'l-evliyâ ve Rumûzu'l-aşfiyâ :²⁹ Müellif, kitabın baş tarafında Ebu Hanûfe ve öğrencilerinin menkıbelerini içeren bir eser ka-

²⁵ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zîli es-Sivâsî, *Risâle-i Şükriye*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/1, vr. 21a.

²⁶ <http://www.zileweb.com/dokumanoku.asp?id=204> (Erişim: 08.06.2012).

²⁷ 1259, 1266, 1274 ve 1283 tarihlerinde İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca eserin yazma halinde pek çok nüshası bulunmaktadır.

²⁸ Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 21.

²⁹ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zîli es-Sivâsî, *Künûzu'l-evliyâ ve Rumûzu'l-aşfiyâ*, Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 19

leme aldıktan sonra, tarihte velayeti ile nam salmış zatların hayatını konu alan müstakil bir eser daha ortaya koymayı arzu ettiğini belirtmektedir. Kendi zamanına kadar yazılmış menâkıbü'l-evliyâ türü eserlerin ya Türkçe veya Farsça olduğunu, bu konuda Arapça bir kitaba ihtiyaç bulunduğunu söylemektedir. Abdulkâdir Geylânî ile başlayıp Râbi'atü'l-'Adeviyye ile biten eser, yetmiş adet zatın hayatını sade bir Arapça ile ele almaktadır. Bazı kaynaklarda Muharrem Efendi'ye "*Nefehâtü'l-üns Tercümesi*"³⁰ olarak atfedilen eser de bu olsa gerektir. Ayrıca sözünü ettiğimiz eser, "*Mu'cemü'l-mü'ellifin*" sahibi Ömer Kehhâle'nin (v.1987) referans kaynaklarından birisidir.³¹

2.2.3. 'Umdetü'n-nisâ :³² Kitap, kadınlara mahsus hallerle ilgili temel fikhî meseleleri ele aldığı için bu muhtevaya uygun olarak "harımların başvuru kaynağı" anlamına gelen "'Umdetü'n-nisâ" adını almıştır. Miladî XVI. yüzyılda kaleme alınan eserin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış ilk kadın ilmihali olduğu tahmin edilmektedir. Kitap, dört ana başlık (bab) ve beş alt başlıktan (fasıl) meydana gelmektedir. *Birinci bâb*; hayız (aybaşı hali, regl), *birinci fasıl*; boşanmış kadının iddeti, *ikinci fasıl*; iki hayız arasındaki temizlik süresi, *üçüncü fasıl*; kadının kendince bilinen (alışageldiği) âdeti, *dördüncü fasıl*; çift cinsiyetlilerin (hünsâ) hayız hükümleri, *ikinci bâb*; nifas (lohusalık) hükümleri, *üçüncü bâb*; İstihâza (özür) kanu, *altıncı fasıl*; özürülere ait hükümler, *dördüncü bâb*; karı-koca hakları hakkındadır. *Sonuç* bölümünde ise çocuğu olmayan kadınlara birtakım alternatif tedavi yöntemleri önerilmektedir. Meselelerin gerekçeli olarak ve

Hk 23289/2 (133 varak); Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 05 Ba 1627/2 (85 varak). Ayrıca bkz. Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn*, IV, 389.

³⁰ Bkz. Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed b. Mîr, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, Beyrut ts., II, 5; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 21.

³¹ Bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 97, IV, 64, V, 307, VI, 106, VIII, 11, IX, 33, IX, 282, XI, 40, XI, 97.

³² Muharrem b. Ebû'l-Berakât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *'Umdetü'n-nisâ*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/3 (24 varak); Çorum İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 19 Hk 1507/3 (71 varak). Kitabın ayrıca Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İzmir Milli Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunmaktadır.

Hanefî mezhebinin klasik kaynaklarından aktarıldığı bu eserde, zaman zaman farklı mezhep görüşleri de zikredilmektedir.³³

2.2.4. Terğîbü'l-müte'allimîn :³⁴ Eser, "*Risâle fî Terğîbi'n-nâsi'l-müte'allimîn ile'l-ilmî ve'l-âmel*" ve "*Terğîbü'l-ilmî ve'l-âmel*" gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Yazarın eğitim hakkındaki fikirlerinin yegâne kaynağı niteliğindeki bu eser, ilmin önemi, âlimin değeri, ilim öğrenme ve öğretmenin faziletini âyet, hadîs ve vecizelerle ortaya koymaya çalışmaktadır. Müellif, aynı zamanda öğrencilere ilim tahsil ederken başarıya ulaşabilmeleri için bazı nasihatlerde bulunmaktadır. Öğretmene ve kitaba saygı, ihtisas yapacağı ilim dalı ve öğretmen seçiminde dikkatli olması, zamanı iyi kullanması ve sabırlı olması, azimli, gayretli ve ölçülü olması, akıl sağlığına dikkat etmesi gerektiği gibi hususlar bu nasihatlerden bazılarıdır. Müellif, eseri telif ederken Zernûcî'nin "*Ta'lîmü'l-müte'allimîn*", Gazzâlî'nin "*İhyâ'u 'ulûmî'd-dîn*"i ve İbn Abdilber'in "*Câmi'u beyâni'l-ilm ve faclihî*" adlı kitabından istifade ettiğini belirtmektedir.³⁵

2.2.5. Menâkıbu Ebî Hanîfe ve e'immeti'l-mezâhib :³⁶ Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanîfe Numân b. Sâbit (v.150/767) ile onun iki büyük öğrencisi olan Ebu Yûsuf Yakûb b. İbrâhîm (v.182/798) ve Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (v.189/804) hayatlarını konu alan bu eser Arapça olarak kaleme alınmıştır. Eser, onların nesebi, fazileti, takvası, ahlaki, zekâsı, ilmî kişiliği, mezhebin genel karakteristiği gibi konulara değinmektedir.

³³ Bkz. Kahraman, Abdullah, "*Zile'li Muharrem Efendi ve 'Umdetü'n-nisâ' Adlı Kadın İlmihali*" (Basılmamış Tebliğ Metni), Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu Programı, Zile 6-9 Ekim 2011.

³⁴ Muharrem b. Ebî'l-Berakât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî, *Terğîbü'l-müte'allimîn*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 26 Hk 561/1 (15 varak); Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, 07 tekeli 854/3 (7 varak). Ayrıca bkz. Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 5; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 180. Kitabın Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde de yazma nüshaları bulunmaktadır.

³⁵ Çelik, "*Bir Eğitimci Olarak Zîlî*", s.337-343.

³⁶ Muharrem b. Ebî'l-Berakât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe ve E'immeti'l-mezâhib*, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 34 Nk 2422/2 (38 varak); Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 5393/1 (102 varak); 06 Mil Yz A 7911/1 (36 varak). Ayrıca bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 180. Kitabın İstanbul Belediye Kütüphanesi, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde de yazma nüshaları bulunmaktadır.

2.2.6. Cübbü'l-mesâ'il :³⁷ Kataloglara *Hubbu'l-mesâ'il* veya *Rubbu'l-mesâ'il* şeklinde de giren bu eserin yazılış amacını müellif; "Avam katında terk edilmiş hükümleri bakileştirmek ve amel olunmayan meseleleri de ihya etmek için İmam A'zam kavli üzerine yazılmış olan kitapların hükümlerini kadir olduğum kadar yazdım." cümlesiyle özetlemektedir. Fıkıh hüviyetine sahip bir kitap olmasına rağmen fıkıh kitaplarında takip edilen sistematığe riayet etmeyen ve içinde bulunduğu toplumda var olan problemlere çözüm üretme amacına yönelik kaleme alınan bir eserdir. Kitabın ana konusunu kefaretlar teşkil etmekte ve bir hastalığın tedavisi gibi keffâretlerin de ibadetleri iyileştireceği belirtilmektedir. Kullanılan dil oldukça yalın, akıcı, anlaşılır ve ana hatlarıyla Anadolu Türkçesi'nin zengin özelliklerini taşımaktadır. Genelde o dönemin halk dili kullanılmakta, üslubu, anlatım niteliği ve ifadelerin açıklığı okuyucuya büyük bir haz vermektedir. Osmanlıca kaleme alınan eserin yalnızca giriş ve son bölümdeki duaları Arapça'dır. Dinî ve içtimaî en ağır konular, kısa, canlı ve basit cümlelerle anlatılmıştır.³⁸

2.2.7. Zelletü'l- kârî bi 'inâyeti'r-Rabbî'l-Bârî :³⁹ Kendi zamanında yaşayan cami imamlarının Kur'ân-ı Kerîm'i okurken gösterdikleri gevşekliğin farkına varan müellif, namazı bozan ve bozmayan kıraat hatalarını ele alan bir eser yazmaya ihtiyaç duymuştur. Altı fasıl halinde tasnif edilen eser, Kur'ân okurken yapılan irab hataları, harf yanlışları (harflerde değişiklik, artırma-eksiltme, takdim-tehir yapma), kelime yanlışları (kelimelerde değişiklik, artırma-eksiltme, takdim-tehir yapma) gibi konulardan bahsetmektedir. Telif dili Arapça olan eserin kaynakları *Qâdîhân*, *Hulâşatü'l-fetâvâ*, *el-Fetva'l-fuşûlî*, *Hızânetü'l-müftîn*, *Bezzâziyye*, *Mün-yetü'l-muşallî* gibi fetva mecmualarıdır. Yaklaşık on varaktan müteşekkil

³⁷ Muharrem b. Ebî'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Cübbü'l-Mesâ'il*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/5 (48 varak); Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Hk 5049/2 (112 varak). Kitabın ayrıca Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İzmir Milli Kütüphanesinde yazma nüshaları bulunmaktadır.

³⁸ Zorlu, *Ebu'l-Leys Muharrem Bin Muhammed ez-Zilî'nin Hubbu'l-Mesâ'il Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*, s. 22-23, 135-137.

³⁹ Muharrem b. Ebî'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Zelletü'l-kârî bi 'inâyeti'r-Rabbî'l-Bârî*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Hk 2820/4 (9 varak). Ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, Mustafa b. 'Abdillâh, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fimûn*, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat 1360/1941, II, 955.

risalede, meseleler serdedilirken bu kaynaklara rumuzlarla işaret edilmiştir.

2.2.8. Tenbîhü'l-gâfilât :⁴⁰ Risale şeklindeki bu eser, vaaz-nasihât edebiyatı türüne dâhil olup özellikle hanımlar için, onları temel dinî bilgiler hakkında aydınlatmak ve ahirette azap görmelerine sebep olacak günahlardan sakındırmak amacıyla, sade bir Türkçeyle kaleme alınmıştır. Müellif, eserin ilk sayfalarında telif sebebini açıklarken okuduğu bir hadîs-i şerîften⁴¹ ilham aldığını belirtmektedir. Eserin ketebe kaydından hicrî 974 tarihinde bizzat kendi el yazısı ile tebyiz edildiği anlaşılmaktadır.⁴²

2.2.9. Risâle-i Şükriye :⁴³ Osmanlıca olarak kaleme alınan eser iki bâbtan oluşmaktadır. *Birinci bâb*; Fâtiha sûresinin tefsiri, bu sûredeki kıraat farklılıkları, anlamı ve fazileti hakkında olup, *ikinci bâb*; vitir namazının üç rekât oluşu, Kunût duası okumanın gerekliliği, bu duanın anlamı ve fazileti hakkındadır.

2.2.10. Risâletün fi enne'r-rağâ'a muharrimü'l-cimâ' bi lüzûmi'l-inkıfâ'/mülzimü'l-inkıfâ':⁴⁴ Telifi Hicrî 990 yılı Cemaziyevvel ayında tamamlanan bu eserin nüshaları Türkiye yazma eserler kütüphanesi kataloglarında bulunmamaktadır. Eserin isminden ğilenin⁴⁵ caiz olmadığı görüşünü savunan bir risale olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki, Kâtip Çelebi (v.1068/1657) eserin beş fasıldan meydana geldiğini ve sırasıyla şu konulardan bahsettiğini kaydetmektedir:⁴⁶

1. Süt emme ile meydana gelen evlilik engelinin delilleri,

⁴⁰ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Tenbîhü'l-gâfilât*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/2 (47 varak).

⁴¹ "Ey kadımlar topluluğu, tasaddukta bulunun! Zira cehennem ahalisinin çoğunluğunu kadımlardan oluştuğunu gördüm." Bkz. Buhârî, *Hayz*, 6; Müslim, *İmân*, 132; Tirmizî, *Zekât*, 12.

⁴² Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Tenbîhü'l-gâfilât*, vr.71a.

⁴³ Zilî, Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Risâle-i Şükriye*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/1.

⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 868; Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, II, 5.

⁴⁵ Ğile terimi erkek için kullanıldığında "emzikli kadınla yapılan cinsel münasebet", kadın için kullanıldığında ise "hamile kadının çocuğunu emzirmesi" anlamına gelmektedir. Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî, *el-Musbâhu'l-nüinîr fi ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut ts., II, 459.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *a.y.*

2. Süt emmenin neden olduğu evlilik engelleri,
3. Süt emme ile evlenilmesi yasak olmayan kişiler,
4. İnsan dışındaki canlılara ait sütün hükmü,
5. Evlilik engeli bulunan kişiler (muharremât).

2.2.11. Hediyyetü'ş-şu'lûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk:⁴⁷ Makalenin üçüncü bölümünde bu kitapla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

Muharrem Efendi'nin eserleri hakkında malumat veren bazı yazılarda onun eserleriyle ilgili birtakım bilgi yanlışları da dikkat çekmektedir. Örneğin Bağdatlı İsmail Paşa (v.1978), "*el-Ķavlü'l-bedî' fî'ş-şalâti 'ale'l-Habîbi'ş-Şefî'*" adlı eseri Muharrem Efendi'ye atfetmekte⁴⁸, hâlbuki bu eserin Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî'ye (v.902/1496) ait olduğu kesinlikle bilinmektedir. Aynı şekilde "*Zübdetü'l-âşâr fî şerhi muhtaşari'l-Menâr*" adlı eser Muharrem Efendi'ye isnat edilmesine⁴⁹ rağmen, eser, onun değil kardeşi Ebu's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zîlî'ye aittir. Diğer taraftan Mehmed Tahir Bursalı (v.1925), müellifin "*Telhîsu'l-miftâhî mine'l-me'ânî ve'l-beyân*" isimli bir risalesi olduğunu söylemekteyse de⁵⁰ biz, ne matbu ne de yazma böyle bir eserine tesadüf etmedik.

2.3. Zileli Muharrem Efendi'nin İlmî Kişiliği

Fıkhî görüşleri itibariyle Hanefî mezhebinden olan Ebu'l-Leys Muharrem ez-Zîlî, tasavvufî disiplin açısından ise Halvetiyye tarikatına mensuptur. Kendisi zühhd, vera, takva ile muttasıf âlim ve fazıl bir zattır. Zile'de vaizlik de yapan Muharrem Efendi müfessir, fakih, nahivci ve

⁴⁷ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zîlî es-Sivâsî, *Hediyyetü'ş-su'lûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası:05 Ba 380/1 (224 varak); Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 21 Hk 369/1 (196 varak); Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Arşiv Numarası: 32 Hk 1514. Kitabın ayrıca Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi ve Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde yazma nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VIII, 180.

⁴⁸ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'ârifin*, II, 5.

⁴⁹ Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî*, s.42.

⁵⁰ Bursalı, *Osmanlı müellifleri*, II, 21.

sûfi özellikleri ile çok renkli bir şahsiyettir. Bütün ömrünü ilim okutmak ve eser yazmakla geçirmiştir.⁵¹

Kitaplarının şöhreti tüm Anadolu'ya yayılmış olmasına rağmen, öğrenim görme amacıyla yaptığı yolculuklar dışında, yaşadığı bölgeden; Tokat-Zile'den ayrılmamıştır. O, eserlerinde ağır bir dil kullanarak ilim âlemine kudretini göstermek yerine halka hitap etmeyi tercih etmiş, şöhreti sebebiyle devlet ricaline yakın olmaktansa kendi halkının içinde kalıp onları irşad etmeyi yeğlemiştir.⁵²

Sıkı bir medrese eğitimi aldığı anlaşılan Zileli Muharrem Efendi, eserleri vasıtasıyla halkı aydınlatmaya çalışmış, özellikle "*Umdetü'n-nisâ*" ve "*Cübbü'l-mesâ'il*" adlı iki kitabını kadınların eğitimine yönelik kaleme almıştır.

3. Zileli Muharrem Efendi'nin "*Hediyetü's-şu'lûk (Yoksula Armağan)*" Adlı Eserinin Tahlili

3.1. Eserin yazılış sebebi

Muharrem Efendi'nin kitabın giriş kısmında verdiği bilgiye göre; kardeşi Ebu's-Senâ Şemseddîn b. Muhammed es-Sivâsî (v.1006/1597), kendisine Ebu Abdillâh Zeynüddîn er-Râzî'ye ait olan "*Tuhfetü'l-mülûk*"un çok değerli bir eser olmasına rağmen ondaki kapalı ibareleri şerh edecek bir eserin bulunmadığından şikâyet eder. Muharrem Efendi, ilmi yetersizliğini ve zihni yorgunluğunu mazeret göstererek bunu yapamayacağını söylese de kardeşi öne sürdüğü hiçbir mazereti kabul etmez. Üstelik onu ikna etmek için, "*El açıp isteyeniyi de sakın azarlama!*"⁵³ âyetini zikredip böyle bir eserin kendisi için dua vesilesi ve sadaka-i cariyeye olacağını hatırlatınca bu şerhi yazmaya mecbur kalır.⁵⁴

3.2. Eserin Muhtevası

Yukarıda belirtildiği gibi "*Hediyetü's-şu'lûk*", "*Tuhfetü'l-mülûk fi fıkhi mezhebi'l-İmam Ebi Hanîfe en-Nu'mân*" adlı eserin şerhidir. *Tuhfetü'l-*

⁵¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mi'ellifin*, VIII, 180. Ayrıca bkz. Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ*, vr.37b-38a.

⁵² Zorlu, *Ebu'l-Leys Muharremi Bin Muhammed ez-Zilî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi*, s.23.

⁵³ Duhâ 93/10.

⁵⁴ Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Hediyetü's-şu'lûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk*, Matbaa-i Hizâne, Kazan 1290/1873, s.2-3.

mülûk, hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hanefi fıkıh âlimi Zeynüddîn Muhammed b. Ebubekr er-Râzî (v.666/1268'den sonra)⁵⁵ tarafından kaleme alınmıştır. Ağırlıklı olarak ibadet konularını işleyen muhtasar bir metin olup temizlik, namaz, zekat, oruç, hac, cihad, sayd, kerahiyet, feraiz, kesb mea'l-edeb şeklinde sıralanan toplam on konudan bahsetmektedir.⁵⁶ Bütün metin kitaplarında olduğu gibi Ebu Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır.⁵⁷

Satır arası Farsça tercüme ve kenarında şerhi ile beraber 1313/1895, 1328/1910 ve 1333/1914 yıllarında Lahor'da basılmıştır.⁵⁸ Tek ciltten müteşekkil 1417/1996 tarihli Beyrut baskısı ise 285 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁹ *Hediyetü's-şu'lûk* dışında kitap üzerine yapılmış iki şerh daha bulunmaktadır:⁶⁰

1.Şerhu'l-Menâr sahibi İbn Melek [Molla 'İzzeddîn 'Abdullatîf b. 'Abdulazîz b. Melek (v.797/1395)] tarafından yazılan şerh,

2.Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed el-'Aynî (v.855/1451) tarafından yazılan şerhtir. Tek cilt halinde bu eserini "*Minhatüs-sülûk ve'd-dîbâc*" olarak isimlendirmiştir.

Hediyetü's-şu'lûk, daha çok ilmihal niteliğine sahip bir kitap olup, Müslümanlığın icaplarını yerine getirmenin ön şartı olan ve herkesin günlük hayatta karşılaşılabileceği temel dinî hükümleri içermektedir. Memzûc metotla, yani ibareleri asıl metin ile karışık olarak kaleme alınmıştır. Metin şerhten parantezlerle ayrılmıştır.

⁵⁵ Tam adı Ebu 'Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebubekr b. 'Abdülkâdir olan er-Râzî, aynı zamanda iyi bir dil bilimci, müfessir ve sufidir. Aslı Rey şehriden olup Mısır ve Şam'da bulunmuş, hayatının sonuna kadar da Konya'da ikame etmiştir. En meşhur eseri Cevherî'nin "es-Sihâh" adlı Arapça sözlüğünden seçerek hazırladığı "Muhtârü's-Sihâh" adlı küçük sözlüktür. Ayrıca Ravdatü'l-fesâha, Dekâiku'l-hakâik, Hadâiku'l-hakâik, Künûzu'l-ber'âa gibi eserleri vardır. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, IX, 112; Zirikli, *el-A'lam*, VI, 55.

⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 374; Kuraşî, Muhyiddîn 'Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi ts., II, 34.

⁵⁷ Zîlî, *Hediyetü's-su'lûk*, s.89.

⁵⁸ Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, s.69.

⁵⁹ Ebu 'Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebubekr b. 'Abdülkâdir er-Râzî, *Tuhfetü'l-müluk fi fıkhi mezhebi'l-İmân Ebi Hanîfe en-Nu'mân* (thk. Abdullah Nezîr Ahmed), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I. Baskı, Beyrut 1417/1996.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 374.

Eser başlığında geçen *Şu'lûk* صُلُوك kelimesinin *sülûk* سُلُوك şeklinde okunması, kitabın tarikat adabı ve hakikat sırlarından bahsettiği⁶¹ zannına yol açmıştır.

Telifi h. 979/m.1571 senesi Ramazan ayında ve Tokat/Zile'de tamamlanan⁶² kitabın baskısı, h.1290/m.1873'te 268 sayfa, h.1313/m.1895'te 276 sayfa, h.1320/m.1902'de 364 sayfa olarak Kazan'da yapılmıştır.⁶³

3.3. Eserin Kaynakları

Müellif, bu eserini Hanefi mezhebinin muteber kaynaklarından oluşan geniş bir literatüre müracaat ederek kaleme almıştır. Metin ve şerhlerden müteşekkil fıkıh kitaplarının yanı sıra fetva, kamus, tefsir ve tasavvuf eserlerinden de istifade etmektedir. Alıntı yaptığı kitabı, alıntının sonunda ismen zikretmektedir. Aktarılan bilginin kaynağına bazen müellifiyle, çoğu zaman da kitabın ilk kelimesiyle işaret etmektedir.

Muharrem Efendi'nin *Hediyetü's-su'lûk*'u hazırlarken yararlandığı kitapların isimleri ve bu kitapların yazarları şöyledir:⁶⁴

- 1) *el-Aşl*⁶⁵; Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (v.189/804).
- 2) *el-Bercendî* (Şerhun-Nükâye muhtaşaril-Vikâye)⁶⁶; 'Abdulâlî b. Muhammed b. Hüseyin (v.932/1525).
- 3) *el-Beydâvî* (Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl)⁶⁷; Beydâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd (v.685/1286).
- 4) *el-Bezzâziyye* (el-Fetâva'l-Bezzâziyye veya el-Câmi'u'l-vecîz)⁶⁸; Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Harezmi el-Kerderî el-Bezzâzî (v.827/1424).
- 5) *el-Bustân* (Bustânü'l-'ârifîn)⁶⁹; Ebulleys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî (v.373/983 veya 393/1003).

⁶¹ Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvifi Abdülmecîd Sivâsî*, s.41.

⁶² Zilî, *Hediyetü's-su'lûk*, s.268.

⁶³ Bkz. Serkîs, *Mucemû'l-matbûâtî'l-'Arabîyye ve'l-mu'arrabe*, I, 343; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.69.

⁶⁴ İtalik yazı ile belirtilenler müellifin kitabın ismini söylerken kullandığı ifadeler olup, parantez içindeki kelimeler ise eserin tam ve asıl isimleridir.

⁶⁵ Zilî, *Hediyetü's-su'lûk*, s.28, 75.

⁶⁶ Zilî, *a.e.*, s.70.

⁶⁷ Zilî, *a.e.*, s.224.

⁶⁸ Zilî, *a.e.*, s.36, 38, 115, 193, 210, 211, 217, 219, 220, 222, 229, 233, 234, 236, 250, 253, 254, 257.

⁶⁹ Zilî, *a.e.*, s.259.

- 6) *el-Câmi'u's-şâğîr*⁷⁰; Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (v.189/804).
- 7) *el-Cevâhiru'l-Mađmûme min şerhil-Manzûme*⁷¹ (el-Manzûmetü'n-Nesefiyye şerhi); eserin müellifi bilinmemektedir.
- 8) *ed-Dürer (Dürerü'l-ħükkâm) ve el-Ġurer (Ġurerü'l-Aħkâm)*⁷²; Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. 'Ali (v.885/1480).
- 9) *el-Fetâva'n-Nesefiyye (Fetâva'n-Nesefî)*⁷³; Ebu Hafs Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (v.537/1142).
- 10) *Firişte (Şerhu'l- Viķâye)*⁷⁴; İbn Melek, Molla İzzeddîn 'Abdüllatîf b. 'Abdulâzîz' (v.797/1395).
- 11) *el-Ĥadâik (Ĥadâiku'l-ħakâik)*⁷⁵; Ebu 'Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebibekr b. 'Abdülkâdir er-Râzî (v.666/1268'den sonra).
- 12) *el-Ĥakâik (Ĥakâiku'l-manzûme, şerhu Manzûmeti'n-Nesefî fil-ħilâf)*⁷⁶; Ebu'l-Mehâmîd Mahmûd b. Muhammed b. Dâvûd el-Efsencî el-Buhârî el-Lü'lûî (v.671/1272).
- 13) *el-Ĥizâne (Ĥizânetü'l-fetâvâ)*⁷⁷; İftihâru'd-dîn Tâhir b. Ahmed b. 'Abdurraşîd el-Buhârî (v.542/1147).
- 14) *el-Hidâye (el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedî)*⁷⁸; Burhânuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebubekr el-Merġînânî'nin (v.593/1196).
- 15) *el-Ĥulâşa (Ĥulâsatü'l-fetâvâ)*⁷⁹; İftihâru'd-dîn Tâhir b. Ahmed b. 'Abdurraşîd el-Buhârî (v.542/1147).
- 16) *İbn Emîri'l-Ĥâc (Ĥilyetü'l-mücellî ve Buġyetü'l-mühtedî Şerhu Münyetü'l-muşallî)*⁸⁰; İbn Emîri'l-Ĥâc, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasan el-Halebî (v.879/1474).

⁷⁰ Zîlî, *a.e.*, s.37, 41, 78, 88, 117, 127, 142, 150, 214, 227.

⁷¹ Zîlî, *a.e.*, s.89.

⁷² Zîlî, *a.e.*, s.16, 18, 29, 32, 42, 47, 50, 52, 63, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 86, 93, 95, 101, 102, 104, 114, 116, 118, 134.

⁷³ Zîlî, *a.e.*, s.252.

⁷⁴ Zîlî, *a.e.*, s.143, 162, 199.

⁷⁵ Zîlî, *a.e.*, s.115.

⁷⁶ Zîlî, *a.e.*, s.18, 28, 46, 48, 50, 56, 66, 69, 90, 97, 98, 151, 157, 168, 173, 175, 200, 210, 211, 213, 217, 229.

⁷⁷ Zîlî, *a.e.*, s.12, 20, 26, 36, 37, 46, 60, 62, 65, 68, 70, 73, 80, 82, 85, 105, 115, 117, 138, 143, 158, 163, 173.

⁷⁸ Zîlî, *a.e.*, s.7, 24, 28, 31, 35, 41, 48, 50, 62, 71, 72, 75, 84, 88, 90, 91, 100, 107, 111, 128, 131, 139, 151, 156.

⁷⁹ Zîlî, *a.e.*, s.58, 65, 163, 214.

17) *İbn Melek* (Şerhu Mecma'il-bahreyn veya Şerhu'l-Vikâye)⁸¹; İbn Melek, Molla İzzeddîn 'Abdüllatîf b. 'Abdulazîz' (v.797/1395).

18) *İbnü'l-Hümâm* (*Fetħu'l-Kadîr*)⁸²; Muhammed b. 'Abdilvâhid b. 'Abdilhamîd es-Sivâsî (v.861/1456).

19) *el-İhtiyâr* (*el-İhtiyâr li ta'lîlî'l-Muhtâr*)⁸³; 'Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî (v.683/1284).

20) *el-Înâye*⁸⁴; Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (v.786/1384).

21) *el-Îzâh*, (*Îzâhu'l-ıslâh*)⁸⁵; Kemâlpaşazâde Şemsüddîn Ahmed b. Süleymân, İbn Kemâl (v.940/1534).

21) *Qâđîhân veya Hâniyye* (*Fetâvâ Qâđîhân*)⁸⁶; Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Mahmûd el-Ferğânî (v.592/1196).

22) *el-Kâfî*⁸⁷; el-Hâkimü's-Şehîd Ebu'l-fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (v.334/945).

23) *el-Kenz* (*Kenzü'd-dekâik*)⁸⁸; Ebu'l-Berakât Hâfizüddîn 'Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (v.710/1310).

24) *el-Kifâye* (*el-Kifâye Şerhu'l-Hidâye*)⁸⁹; Tâcüşşerîa Mahmûd b. 'Ubeydullâh el-Buhârî (VIII/XIV. asır).

25) *el-Kudûrî* (*el-Muhtasar, el-Kitâb*)⁹⁰; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî el-Bağdadî'nin (v.428/1036).

26) *el-Manzûme* (*el-Manzûmetü'n-Nesefiyye fi'l-hılâf*)⁹¹; Ebu Hafis Necmüddin Ömer b. Muhammed en-Nesefî (v.537/1142).

⁸⁰ Zilî, a.e., s.63.

⁸¹ Zilî, a.e., s.93.

⁸² Zilî, a.e., s.64.

⁸³ Zilî, a.e., s.13, 27, 55, 71, 72, 73, 82, 84, 96, 136, 142, 184, 191, 192, 194, 196, 198, 199.

⁸⁴ Zilî, a.e., s.61, 233.

⁸⁵ Zilî, a.e., s.18, 19, 63, 67, 125, 146, 149, 152, 153.

⁸⁶ Zilî, a.e., s.17, 49, 55, 147, 151, 197.

⁸⁷ Zilî, a.e., s.16, 20, 34, 68, 70, 105, 115, 138.

⁸⁸ Zilî, a.e., s.5, 14, 88, 146.

⁸⁹ Zilî, a.e., s.12, 13, 22.

⁹⁰ Zilî, a.e., s.14, 53, 75, 79, 88, 115, 123, 142, 160, 172, 177, 182.

⁹¹ Zilî, a.e., s.217.

27) *el-Mebârik* (Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriķa'l-envâr)⁹²; İbn Melek, Molla İzzeddîn 'Abdüllatîf b. 'Abdulazîz' (v.797/1395).

28) *el-Mebsûf*⁹³; Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl es-Serahsî (v.483/1090).

29) *el-Mecma'* (Mecma'u'l-bahreyn)⁹⁴; İbnü's-sâatî, Muzafferuddîn Ahmed b. 'Alî (v.694/1295).

30) *el-Minħa* (Minħatüs-sülûk ve'd-dîbâc)⁹⁵; Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed el-'Aynî (v.855/1451).

31) *el-Miskîn* (Şerhu Kenzi'd-dekâik)⁹⁶; Molla Miskîn, Muînüddîn Muhammed Emîn b. el-Hâc el-Herevî (v.954/1547).

32) *el-Muğrib* (Muğrib fî tertîbil-Mu'rib)⁹⁷; Ebu'l-feth Nâsır b. Abdusseyyid b. 'Alî el-Mutarrizî (v.598/1021).

33) *el-Muħîf* (el-Muħîfu'l-Burhânî)⁹⁸; Burhânüddîn (Burhânüşşerîa) Mahmud b. Ahmed b. 'Abdulazîz el-Buhârî (v.616/1219).

34) *el-Muħtelef*⁹⁹; Ebul-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (v.373/983 veya 393/1003).

35) *el-Muşaffâ*¹⁰⁰; Ebu'l-berakât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (v.710/1310).

36) *el-Muşaşfâ*¹⁰¹ (Şerhu'l-Manzûme); Ebu'l-berakât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (v.710/1310).

37) *el-Müntekâ*¹⁰²; el-Hâkimü's-Şehîd Ebu'l-fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (v.334/945).

⁹² Zîlî, *a.e.*, s.38, 60, 75, 255.

⁹³ Zîlî, *a.e.*, s.9, 42, 62, 178, 213.

⁹⁴ Zîlî, *a.e.*, s.101. Müellif, yazarının 'Aliyyüddin et-Tökâdî olduğu *el-Mecma'* isimli diğer bir eserden daha bahsetse de bu zat ve eseri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Zîlî, *a.e.*, s.106.

⁹⁵ Zîlî, *a.e.*, s.4, 8, 33, 37, 61, 63, 140, 143, 152, 155, 157, 162, 181, 193, 195, 200, 236, 250.

⁹⁶ Zîlî, *a.e.*, s.85, 86, 153, 196, 197, 218, 219, 223, 225.

⁹⁷ Zîlî, *a.e.*, s.78, 213.

⁹⁸ Zîlî, *a.e.*, s.24, 30, 72, 148, 181, 198.

⁹⁹ Zîlî, *a.e.*, s.34, 35, 37, 40, 41, 89, 113, 198.

¹⁰⁰ Zîlî, *a.e.*, s.69.

¹⁰¹ Zîlî, *a.e.*, s.78, 212.

¹⁰² Zîlî, *a.e.*, s.50.

38) *el-Münye* (Münyetü'l-muşallî ve gunyetü'l-mübtedî)¹⁰³; Ebu 'Abdillâh Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kaşğarî (v.705/1305).

39) *en-Nazm* (Nazmü'l-Kenz)¹⁰⁴; İbnü'l-fasîh Ebu Tâlib Fahrüddîn Ahmed b. 'Alî (v.755/1354).

40) *en-Nevâzil*¹⁰⁵; Ebul-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî (v.373/983 veya 393/1003).

41) *en-Nihâye*¹⁰⁶; Hüsâmüddîn Hüseyin b. 'Ali es-Siğnâkî (v.711/311) yahut meşhur Tâcuşşeria'nın kardeşi olan Ömer b. Ahmed Sadruşşeria el-Evvel (v.672/1274).

42) *er-Remz* (Remzü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik)¹⁰⁷; 'Aynî, Bedruddîn Ebu Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v.855/1451).

43) *er-Rûmî*.¹⁰⁸ (Müellifin Rûmî ile kastettiği Zenbilli Ali Efendi (v.932/1525) veya Kemalpaşazâde'dir. Kitap ise, ya Zenbilli Ali Efendi'nin Muhtârâtü'l-fetâvâ veya Kemalpaşazâde'nin el-Vikâye'nin kelimelerini yer değiştirerek kaleme aldığı İslâhu'l-Vikâye yahut bu eserine şerh olarak yazdığı İzâhu'l-ıslâh'tır).

44) *Şadru's-şehîd*¹⁰⁹ (Şerhu'l-Câmi'il-kebîr veya Şerhu'l-Câmi'is-şağîr)¹¹⁰; Ebu Muhammed es-Sadru's-şehîd Hüsâmüddîn Ömer b. 'Abdilazîz b. Ömer b. Mâze (v.536/1141).

45) *Şadruşşeri'a* (Şerhu'l-Vikâye)¹¹¹; Sadruşşeria 'Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Buhârî es-Sânî'nin (v.747/1346).

46) *es-Şihâh* (es-Şihâh Tâcu'l-lüğa ve sıhâhi'l-'Arabîyye)¹¹²; İsmâîl b. Hammâd (v.393/1002).

¹⁰³ Zîlî, *a.e.*, s.9, 20, 23, 30, 31, 53, 58, 63, 70, 81, 100.

¹⁰⁴ Zîlî, *a.e.*, s.264.

¹⁰⁵ Zîlî, *a.e.*, s.5, 7, 11, 12, 28, 29, 31, 39, 45, 53, 56, 57, 72, 73, 76, 77, 85, 88, 94, 105, 106, 109, 135, 149, 154.

¹⁰⁶ Zîlî, *a.e.*, s.47, 102, 110, 131, 184, 187, 191, 206.

¹⁰⁷ Zîlî, *a.e.*, s.89, 155.

¹⁰⁸ Zîlî, *a.e.*, s.61, 108, 112, 113.

¹⁰⁹ Müellif, eser sahibinin ismini Sadru's-şehîd şeklinde zikretse de doğrusu es-Sadru's-şehîd'dir.

¹¹⁰ Zîlî, *a.e.*, s.69, 77, 87, 145, 228.

¹¹¹ Zîlî, *a.e.*, s.21, 41, 42, 47, 52, 55, 70, 73, 76, 77, 98, 100, 103, 113, 117, 131, 140, 155, 209, 218.

¹¹² Zîlî, *a.e.*, s.121, 125, 129, 213, 238.

47) *Şerhu'l-âşâr* (Şerhu Me'âni'l-âşâr)¹¹³; Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî (v.321/933).

48) *Şerhu'l-Hidâye*¹¹⁴; 'Aynî, Tâcuşşerîa veya Ebu Muhammed Celâlüddîn Ömer b. Muhammed el-Habbâzî'nin (v.691/1292) şerhleridir.

49) *Şerhu'l-İhtiyâr*¹¹⁵; 'Abdullâh b. Mahmûd el-Mevsilî'ye ait *el-İhtiyâr* adlı eserin kendisi kastedilmektedir.

50) *Şerhu'l-Kenz* (el-Bahru'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik)¹¹⁶; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nüceym (v.970/1563).

51) *Şerhu'l-Manzûme* (Şerhu'l-Manzûmeti'n-Nesefiyye)¹¹⁷; Hamîdüddîn 'Alî b. Muhammed b. Alî ed-Darîr (v.666/1268).

52) *Şerhu'l-Mecma'*¹¹⁸; Ebu 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs el-Konevî (v.788/1386).

53) *Şerhu'l-Meşâbih*¹¹⁹; Kemalpaşazâde, İbn Kutluboğa veya Şeyh-zâde gibi zatların Meşâbihü's-sünne üzerine yazılmış şerhleri bulunmaktadır.

54) *Şerhu'l-Muhtâr*¹²⁰; İbn Emîri'l-Hâc, İbn Kutluboğa veya es-Sirâcülhindî'ye ait el-Muhtâr şerhidir.

55) *Şerhus-Seyyid* (Şerhu's-Sirâciyye, Şerhu'l-Ferâizî's-Sirâciyye ve el-Ferâizü's-Şerîfiyye)¹²¹; Seyyid Şerîf el-Cürcânî (v.816/1413).

56) *es-Sirâciyye* (el-Ferâizü's-Sirâciyye)¹²²; Sirâcuddîn Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî (v.596/1200).

57) *Tahâratü'l-kulûb* (Tahâratü'l-kulûb ve'l-ḥudû' li'Allâmi'l-guyûb)¹²³; Ebu Muhammed 'Abdülazîz b. Ahmed ed-Dîrînî (v.697/1297).

¹¹³ Zilî, a.e., s.134.

¹¹⁴ Zilî, a.e., s.24, 78, 88, 110, 155, 160, 177, 179.

¹¹⁵ Zilî, a.e., s.58, 89, 167.

¹¹⁶ Zilî, a.e., s.12, 35, 45, 57, 67, 78, 83, 85, 87, 94, 97, 110, 130, 153, 160, 161, 193, 194, 212.

¹¹⁷ Zilî, a.e., s.79, 101, 127.

¹¹⁸ Zilî, a.e., s.21, 24, 44, 47, 50, 53, 60, 75, 80, 83, 85, 88, 91, 94, 98, 103, 112, 121, 124, 140, 143, 150, 151.

¹¹⁹ Zilî, a.e., s.74, 93.

¹²⁰ Zilî, a.e., s.156, 169, 230.

¹²¹ Zilî, a.e., s.238, 242, 246, 249.

¹²² Zilî, a.e., s.252.

¹²³ Zilî, a.e., s.267.

58) *et-Tâtârhâniyye*¹²⁴; 'Âlim b. 'Alâ *et-Tâtârhânî* (v.286/899).

59) *et-Teysîr* (*et-Teysîr fî 'ilmi't-Tefsîr/et-Teysîr fî tefsîr'l-Kur'ân*)¹²⁵; Ebu Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî (v.537/1142).

60) *et-Timurtâşî* (*Tenvîru'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr*)¹²⁶; *et-Timurtâşî*, Şemsüddin Muhammed b. 'Abdullâh (v.1004/1596).

61) *el-Vâkı'ât*¹²⁷; Hanefî mezhebi fakihlerinden es-Sadru's-şehîd, Halvânî, Kâdîhân, Nâtûfî, Tâcüşşerîa, Nâtûfî, İftihâruddîn el-Buhârî ve Burhânuddîn el-Buhârî gibi pek çok zatın *el-Vâkı'ât* isminde kitabı bulunmaktadır.

62) *el-Vikâye* (*Vikâyetür-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye*)¹²⁸; Tâcüşşerîa Mahmûd b. 'Ubeydullâh el-Buhârî (VIII/XIV. asır).

63) *Ya'kûb Paşa* (*Hâşiye 'alâ Şerh'l-Vikâye*)¹²⁹; *Ya'kûb* b. Hıdır b. Celâleddîn (v.891/1486).

64) *ez-Zâhidî* (*Ḳunyetü'l-münye li tetmîmi'l-ḡunye*)¹³⁰; Ebu'r-recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd *ez-Zâhidî el-Ġazmîni* (v.658/1260).

65) *ez-Zahîra* (*el-Fetâva'z-Zahîriyye, Zahîratü'l-fetâvâ veya ez-Zahîratü'l-Burhâniyye*)¹³¹; Burhânüddîn (*Burhânüşşerîa*) Mahmûd b. Ahmed b. 'Abdulazîz el-Buhârî (v.616/1219).

66) *ez-Zeyla'î* (*Tebyînü'l-ḥaḳâik*)¹³²; Ebu Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf *ez-Zeyla'î* (v.762/1360).

67) *Zübdetü'l-esrâr* (*Zübdetü'l-esrâr Şerhu Muhtaşari'l-Menâr*)¹³³; Ebu's-Senâ Şemseddîn Ahmed b. Muhammed *ez-Zilî es-Sivâsî* (v.1006/1597).¹³⁴

¹²⁴ Zilî, *a.e.*, s.138.

¹²⁵ Zilî, *a.e.*, s.58.

¹²⁶ Zilî, *a.e.*, s.131.

¹²⁷ Zilî, *a.e.*, s.59, 148.

¹²⁸ Zilî, *a.e.*, s.11, 70, 97, 119, 214.

¹²⁹ Zilî, *a.e.*, s.9, 25.

¹³⁰ Örneğin bkz. Zilî, *a.e.*, s.5, 10, 16, 24, 28, 29, 32, 36, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 59, 61, 66, 69, 71, 73, 80, 84, 90, 93, 100, 104.

¹³¹ Zilî, *a.e.*, s.16, 22, 24, 100.

¹³² Zilî, *a.e.*, s.62, 103.

¹³³ Zilî, *a.e.*, s.88, 117.

¹³⁴ Kitabın yazarı olan Ebu's-Senâ Şemseddîn Ahmed ez-Zilî, Muharrem Efendi'nin kardeşidir.

3.4. Eserin Üslubu ve Yöntemi

Zileli Muharrem Efendi, eserin hazırlanışı sürecinde Zeynüddîn er-Râzî'ye ait *Tuhfetü'l-mülûk*'te geçen kapalı cümleleri yeterince izah edebilmek için klasik mezhep metinlerini ve bu metinlere ait şerhleri mütalaa ettiğini, hükümlerin illet ve delillerini tespit etmek suretiyle meselelerin pratik boyutuna temas etmeye çalıştığını ve özellikle *kesb* ve *kerâhiyyet* bahislerinde fetva kitaplarından yararlandığını kitabının giriş kısmında belirtmektedir.¹³⁵

Müellif, eserinde naklettiği hükümleri âyet ve hadislerle delillendirmektedir.¹³⁶ Hadisleri kaynağını vermeksizin aktarmakta, kaynak vererek zikrettiği bazı hadislerin ise kaynağına nispetle farklı lafızlar içerdiği görülmektedir.¹³⁷ Muhtemelen buna söz konusu hadisleri hadis kitapları yerine fıkıh kitaplarından nakletmesi neden olmaktadır.

Bir meselede mezhep içi ihtilaf vaki olmuşsa Hanefî mezhebinin meşhur üç imamına (Ebu Hanîfe, Ebu Yûsuf ve Muhammed) ait görüşleri karşılaştırmalı olarak vermektedir.¹³⁸ Ayrıca Ebu Hanîfe'nin öğrencilerinden Züfer¹³⁹ ve Hasan b. Ziyâd'ın¹⁴⁰ görüşlerine de işaret etmektedir. Fikir ayrılığına düşülen noktalarda İmam Şâfiî¹⁴¹ ve Mâlik'in¹⁴² görüşlerine vurgu yapmaktadır. Ahmed b. Hanbel ile Hanbelî mezhebi görüşlerini naklettiği ise çok nadirdir.¹⁴³ Hanefî mezhebi dışında kalan diğer üç mezhebin görüşlerini Hanefî fıkıh kitaplarından nakletmekte ve bunlara

¹³⁵ Zîlî, *a.e.*, s.s.3.

¹³⁶ Zîlî, *a.e.*, s.9, 17, 21, 28, 29, 30, 32, 33, 37, 40, 43, 50, 53, 60, 67-68, 77, 82, 87, 99, 105, 116, 120, 129, 131, 136-137, 143.

¹³⁷ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.38, 45, 115, 221, 260.

¹³⁸ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.6, 7, 8, 10, 11, 15, 20, 23, 26, 31-32, 42, 47, 55, 57, 58, 65, 73, 78, 83, 88, 89, 96, 103, 113, 120, 123.

¹³⁹ Zîlî, *a.e.*, s.10, 12, 16, 17, 29, 41, 50, 70, 75, 79, 95, 100, 109, 127, 133, 135, 142, 149, 156, 157, 168.

¹⁴⁰ S.23, 25, 42, 43, 100, 141, 147, 161.

¹⁴¹ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.7, 8, 10, 12, 13, 17, 21, 22, 24, 26, 29, 35, 37, 41, 44, 50, 53, 57, 59, 65, 69, 73, 82, 89, 90, 96, 101, 106, 109.

¹⁴² Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.11, 13, 16, 17, 19, 22, 25, 31, 42, 45, 57, 59, 71, 90, 101, 124, 127, 139, 142, 147, 152, 154.

¹⁴³ Bkz. Zîlî, *a.e.*, s.45, 46, 79, 152, 239.

karşı Hanefî mezhebinin görüşlerini savunmaktadır.¹⁴⁴ Eser bu haliyle mukayeseli-müdellet ilmihal türüne dâhil edilmelidir.

*Esahh*¹⁴⁵, *el-muhtâr*¹⁴⁶, *'aleyhi'l-fetvâ*¹⁴⁷, *sahîh*¹⁴⁸, *bihî yüftâ*¹⁴⁹ ve *el-a'del*¹⁵⁰ gibi ifadelerle mezhepte tercih edilen görüşlere işaret etmekte, zaman zaman mezhep içi zayıf rivayetlere itiraz etmekte ve zâhiru'r-rivâye¹⁵¹ ile nâdiru'r-rivâye¹⁵² olanlarına değinmektedir.

Gerekli gördüğü yerlerde sahâbî kavlini vermeyi ihmal etmemekte¹⁵³, Tahâvî, Kerhî, Halvânî, Serahsî, Pezdevî gibi mütekaddim Hanefî meşayihinin görüşlerini de aktarmaktadır.¹⁵⁴

Tuhfetü'l-mülûk ta geçen fikhî terimlerin sözlük ve ıstılah anlamlarına yer vermektedir.¹⁵⁵ Metin içinde geçmeyen bazı meselelerin hükümlerini de ayrıca ele almaktadır.¹⁵⁶

Müellif, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de yeri geldikçe fıkıh ile tasavvufu birleştirmeye, ibadetlerin şekli yönüne manevî ve ahlaki boyutlar katmaya gayret etmektedir.¹⁵⁷

¹⁴⁴ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.12, 17, 18, 21, 29, 85, 92, 106, 126, 132, 140, 142, 150, 153, 155, 158, 160, 179.

¹⁴⁵ Zîlî, *a.e.*, s.13, 14, 16, 22, 26, 41, 54, 62, 65, 67, 76, 78, 83, 86, 88, 89, 101, 109, 132, 150, 211.

¹⁴⁶ Zîlî, *a.e.*, s.31, 50, 57, 69, 71, 91, 103, 149, 150, 158, 249.

¹⁴⁷ Zîlî, *a.e.*, s.6, 16, 28, 30, 59, 65, 86, 98, 248, 250, 251.

¹⁴⁸ Zîlî, *a.e.*, s.38, 72, 113, 134, 146, 155, 182.

¹⁴⁹ Zîlî, *a.e.*, s.29.

¹⁵⁰ Zîlî, *a.e.*, s.56.

¹⁵¹ Zîlî, *a.e.*, s.8,9, 11, 24, 46, 53, 59, 102, 151, 158, 160, 200, 249.

¹⁵² Zîlî, *a.e.*, s.14.

¹⁵³ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.42, 88-89, 90, 123, 136, 138, 176, 177, 179, 197, 198, 213, 222, 224, 231, 240, 242.

¹⁵⁴ Zîlî, *a.e.*, s.43, 53, 66, 72, 77, 83, 95, 100, 123, 126, 134, 143, 149, 169, 186, 193, 197, 223, 228, 264.

¹⁵⁵ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.4, 18, 23, 33, 43, 116, 121, 127, 160, 162, 182, 188, 209, 216, 229, 238, 241.

¹⁵⁶ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.27, 28, 30, 36, 38 vd., 54, 56, 58, 70, 78, 80, 81, 84, 87, 97, 103, 104-105, 110, 112, 115, 119, 125.

¹⁵⁷ Muharrem Efendi, fıkıh kitaplarında "temizlik" bahsinin "namaz" bahsinden önce ele alınmasının gerekçesini açıklarken efendisine hizmet etmek için yanına girmeye hazırlanan kölenin öncelikle elini yüzünü yıkaması, elbisesini temizlemesi halini misal getirmektedir. Bkz. Zîlî, *a.e.*, s.5. Namaza niçin "salât" denilmesini namazın Allah ile kul arasında "sıla" olması ile, imamın namaz kıldıracağı yere "mührâb" denilmesini ise imanın şeytanla savaştığı mekan olması ile izah etmektedir. Bkz. Zîlî, *a.e.*, s.33. Ayrıca bkz. Zîlî, *a.e.*, s.35, 79.

İyi bir dilbilimci olmasının etkisiyle pek çok yerde metnin içinde geçen kelimelerin yapısını incelemekte ve irabını yapmaktadır.¹⁵⁸

Yer yer “Şöyle bir soru sorarsan böyle deriz” tarzında diyaloga dayalı bir üslup sergilemektedir.¹⁵⁹

Eserde bazı Türkçe ve Farsça kelimeler de geçmekte ve bunların fikhî hükümleri bildirilmektedir.¹⁶⁰ Metin içinde nadiren de olsa Farsça beyitler kullanılmaktadır.¹⁶¹

Nadiren de olsa usûl-i fıkıh kuralları ve kavâid-i külliyye temas etmekte¹⁶², ihtilâfi konuların varsa pratik sonuçlarını (semeratül-ihtilâf/semeratül-hilâf) belirtmektedir.¹⁶³ Ayrıca bir Müslümanın günlük hayatta karşılaşılabileceği zor durumlardan onu kurtarmak için meşru kabul edilen fikhî çözüm yollarını (hîle-i şer’iyye) göstermektedir.¹⁶⁴

Yazarın eseri telif ederken elinde *Tuhfetü'l-mülûk*'un birden fazla nüshası bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁵ Ayrıca Hac ve sayd bahislerini ağırlıklı olarak *el-Hidâye*, kesb ve edep bahislerini ise *Bezzâziyye* ve *el-Hızâne* temelinde kaleme almıştır.

4. Sonuç

Osmanlı döneminde yaşayan ve daha çok “Muharrem Efendi” olarak şöhret bulan Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. 'Ârif b. Hasan ez-Zîlî, X/XVI. yüzyılda yaşamış saygın âlimlerden birisidir. Halvetiyye'nin dört ana kolundan birisi olan Şemsiyye'nin kurucusu Ebu's-Senâ Şemseddîn es-Sivâsî'nin (v.1006/1597) ağabeyi ve Şemsiyye'nin bir şubesi olan Sivâsiyye'nin kurucusu “Şeyhî” lakabı ile maruf Abdülmecîd es-Sivâsî'nin (v.1049/1639) babasıdır. Eserlerinde, dinî hükümlerdeki madde-mana bütünlüğünü önemsemiş, fıkıh ile ahlaki birleştirmeye gayret

¹⁵⁸ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.11, 17, 22, 24, 26, 28, 49, 86, 108, 124, 129, 162, 188, 204, 208, 216, 225.

¹⁵⁹ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.13, 30, 98-99, 133, 210, 244.

¹⁶⁰ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.20, 209, 210, 213, 219, 221.

¹⁶¹ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.44, 246.

¹⁶² Usûl-i fıkıh kuralı ve kavâid-i külliye için bkz. Zîlî, *a.e.*, s.81, 85, 89, 102, 104, 129, 147, 182, 195, 205, 214-215, 234, 251.

¹⁶³ Örneğin bkz. Zîlî, *a.e.*, s.55, 91, 120, 131.

¹⁶⁴ Zîlî, *a.e.*, s.25, 133, 230, 259.

¹⁶⁵ Bkz. Zîlî, *a.e.*, s.79, 241.

etmiştir. Klasik medrese eğitiminde önemli bir yere sahip Abdurrahmân el-Câmî'nin (v. 898/1492) Arapça dil bilgisi kurallarını işleyen "el-Fevâidü'd-đıyâ'iyye" adlı şerhi üzerine yazdığı *Hâşiye 'ale'l-Fevâidi'd-đıyâ'iyye li'l-Câmî fi şerhi'l-Kâfiye*, medreselerde "Muharrem" ismiyle tanınmıştır. Bunun dışında velâyeti ile nam salmış salih zatların hayatını konu alan *Künûzu'l-Evliyâ ve Rumûzu'l-asfiyâ*, kadınlara mahsus hallerle ilgili temel fikhî meseleleri ele aldığı *'Umdetü'n-nisâ*, yazarın eğitim hakkındaki fikirlerinin yegâne kaynağı olan *Terğîbü'l-müte'allimîn* ve ilmihal hüviyetine sahip *Cübbü'l-mesâ'il* gibi Arapça ve Türkçe kaleme alınmış birçok eseri bulunmaktadır.

Ebu 'Abdillâh Zeynüddîn er-Râzî'ye (v.666/1268'den sonra) ait olan "*Tuhfetü'l-mülûk*" adlı muhtasar metnin şerhi niteliğindeki "*Hediyetü's-şu'lûk*" ismini taşıyan kitabı da Muharrem Efendi'nin en önemli eserlerinden birisidir. Yalın bir Arapçayla kaleme aldığı eser, Hanefî mezhebi görüşlerine dayanmakta, mezhep içindeki farklı görüş ve tercihlere de yer vermektedir. Fikir ayrılığı yaşanan noktalarda İmam Şâfiî ve Mâlik'in ictihadlarına da vurgu yapmaktadır. Kitap, "temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, cihâd, sayd, kerâhiyyet, ferâiz, kesb mea'l-edeb" şeklinde sıralanan on farklı bölümden oluşmakta ve ağırlıklı olarak ibadet konularını işlemektedir.

Müellif, klasik mezhep metinleri, bu metinlere ait şerhler, fetva mecmuaları gibi çok sayıda fûrû-i fıkıh kitaplarına müracaat ederek hazırladığı bu eserde, hükümlerin illet ve delillerini tespit etmekte, meselelerin pratik boyutuna dikkat çekmektedir. Gerekli gördüğü yerlerde ana metinde bulunmayan meseleler hakkında bilgiler sunmakta, konuyla ilgili sahâbî kavillerini ve mütekaddim Hanefî meşâhiyinin görüşlerini aktarmaktadır. Yer yer diyaloga dayalı bir üslup sergilemekte, metin içinde geçen fikhî terimlerin sözlük ve ıstılah anlamlarını vermektedir.

5. Kaynakça

Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed b. Mîr, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

_____, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

Çelik, Abbas, "Bir Eğitimci Olarak Zîlî", *Ekev Akademi Dergisi*, C.1, Sy.3 (Kasım 1998)

Çınar, Fatih, "İsmail es-Sivâsî ve Sûfîlerin Raks/Deveranı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1, Sivas 2009.

Esterebâzî, Rüküddîn Hasen b. Muhammed, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye, by. 1425/2004.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. 'Alî, *el-Mısbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut ts.

Gündoğdu, Cengiz, *Bir Türk Mutasavvıfı Abdulmecîd Sivâsî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

<http://www.yazmalar.gov.tr/>

http://www.zile.gov.tr/default_B0.asp?content=199 (Erişim: 15.10.2012).

<http://www.zilesitesi.com/yazarayrinti.asp?id=90> (Erişim: 04.06.2012).

<http://www.zileweb.com/dokumanoku.asp?id=204> (Erişim: 08.06.2012).

Kahraman, Abdullah, "Zile'li Muharrem Efendi ve 'Umdetü'n-Nisâ' Adlı Kadın İlmihali" (Basılmamış Tebliğ Metni), Tarihi ve Kültürüyle II. Zile Sempozyumu Programı, Zile 6-9 Ekim 2011.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. 'Abdillâh, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn*, Mektebetü'l-müsennâ, Bağdat 1360/1941.

Kehhâle, Ömer b. Rızâ, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Dâru İhyâi't-türâsî'l-'Arabî, Beyrut ts.

Kuraşî, Muhyiddîn 'Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi ts.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Nevizâde Ataî, *Şekâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (Haz. Mehmet Akkuş ve Ali Yılmaz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

Râzî, Ebu 'Abdillah Zeynüddîn Muhammed b. Ebibekr b. 'Abdülkâdir, *Tuhfetü'l-müluk fi fıkhi mezhebi'l-İmâm Ebi Hanîfe en-Nu'mân* (thk. Abdullah Nezâr Ahmed), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1417/1996.

Receb Sivâsî, *Necmü'l-hüdâ fi Menâkibiş-Şeyh Şemseddîn Ebi's-Senâ*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lala İsmail Kitaplığı, Nr. 694/2.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân, *Mucemü'l-matbûâtî'l-'Arabiyye ve'l-mu'arrabe*, Matbaatü Serkîs, Mısır 1346/1928.

Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.

Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Zilî, Muharrem b. Ebi'l-Berakât Muhammed b. el-'Ârif b. el-Hasan ez-Zilî es-Sivâsî, *Risâle-i Şükriye*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/1.

_____, *Menâkibu Ebî Hanîfe ve E'immeti'l-Mezâhib*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 7911/1.

_____, *Zelletü'l-kârî bi 'inâyeti'r-Rabbi'l-Bârî*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 06 Hk 2820/4

_____, *Tenbîhü'l-ğâfilât*, Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv Numarası: 60 Zile 153/2.

_____, *Hediyyetü's-su'lûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk*, Matbaa-i Hızâne, Kazan 1290/1873.

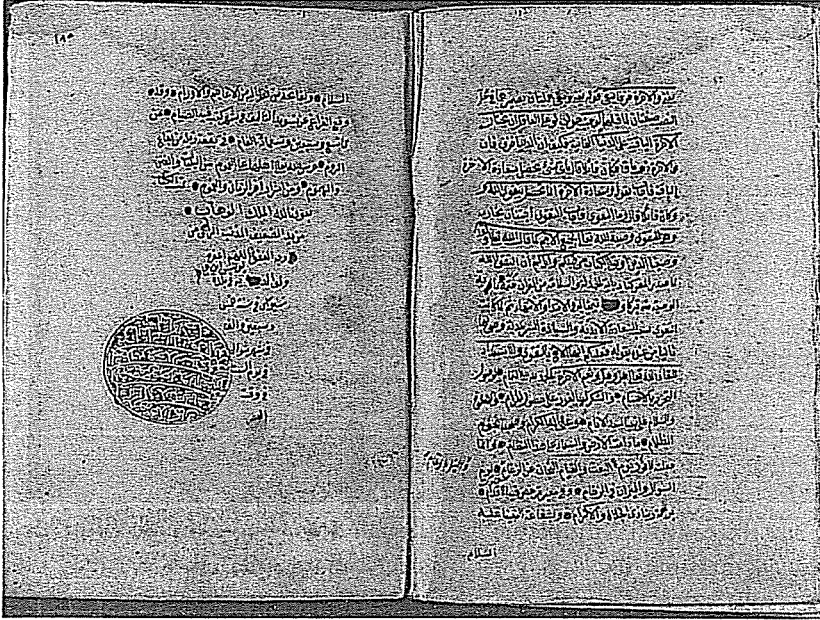
Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, by. 1423/2002.

Zorlu, Cihat, *Ebu'l-Leys Muharrem Bin Muhammed ez-Zilî'nin Hubbu'l-Mesâil Adlı Eseri Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2010.

6. EKLER :

Ek 1: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan "Hediyetü's-şu'lûk" yazmasının ilk iki sayfası. Arşiv numarası: 43 Va 107(185 varak).

Ek 2: Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan "Hediyetü's-şu'lûk" yazmasının son iki sayfası. Arşiv numarası: 43 Va 107(185 varak).

Ek 3: Ankara Milli Kütüphanesi’de bulunan diğer bir “Hediyyetü’ş-şu’lûk” yazmasının ilk iki sayfası. Arşiv Numarası: 55 Hk 628/1 (234 vaka).

Ek 4: Hicrî 1290/Miladî 1873 tarihinde Kazan'da basılan "Hediyetü's-şu'lûk" un ilk sayfası (Toplam 268 sayfa).